

Fenn-i Menâhic (Metodoloji) Adlı Eserin İncelenmesi | Büşra Özgat

İDE AKADEMİ DÖNEM ÖDEVİ 2020-2021

1. İsmail Hakkı İzmirli

1846 yılında İzmir’de doğmuştur. İlk eğitimini annesinden alan İsmail Hakkı, daha sonra Âmâ Hâfız’ın yanında hafızlık eğitimini tamamladı. Çok yoğun bir öğrencilik hayatı geçiren İsmail Hakkı’nın öğretim hayatı da bir o kadar yoğun ve çeşitlidir. İzmir’de öğrenci iken yürütmüş olduğu muallimlik mesleğini İstanbul’da çeşitli eğitim kademelerinde sürdürmüştür. Bunun yanı sıra birçok idari görevde üstlenmiştir. Kur’an ilimleri, hadis, fıkıh, kelam, felsefe ve mantık alanlarında birçok eser kaleme almıştır. 31 Ocak 1946 yılında Ankara’da vefat etmiştir (Birinci, 16 Şubat 2021).

2.Fenn-i Menâhic Hakkında Bilgiler

Felsefe ve mantık alanında kaleme alınmıştır. İzmirli’nin hazırlamış olduğu eser tamamıyla Batı metodolojisini ele alarak hazırlanmış bir eserdir. Eser, içerik itibarıyla az ve öz bilgiyle iktifa etmektedir. Bu bakımdan eseri Batı metodolojisi kılavuz kitabı olarak değerlendirmek mümkündür. Ergin’in (2016) de belirttiği üzere eser, alanı itibarıyla kendi döneminin ilk örneği olarak yer almaktadır. Hicri 1329 yılında Hukuk Matbaası tarafından basılmıştır. 88 sayfadan oluşan eser Marmara üniversitesi nadir eserler koleksiyonunda yer almaktadır. Ayrıca dijital olarak da istifade edilebilmektedir. Eser Refik Ergin tarafından “Metodoloji” başlığı ile çevirisi yapılmış, Ötüken Yayınları vasıtasıyla günümüz okuyucularına sunulmuştur.

3.Eser İçeriğinin Değerlendirmesi

3.1.Metodoloji (Fenn-i Menâhic) Tanımı

İzmirli, eserine metodolojinin tanımını yaparak başlamaktadır. Birden fazla tanıma yer veren İzmirli’ye göre metodoloji, bilimin ve bunun metodunun ne olduğunu anlatan bir bilim dalıdır. Yine metodoloji, bilimlerin sınıflamasından, özel ve genel metotlardan bahseder. Metodoloji, pratik mantık veya maddi mantık olarak da isimlendirilebilir.

3.2. Bilimlerin Sınıflandırılması

Hakikat sahasında bulunan çeşitlilik kadar bilim var olacağını dile getiren İzmirli, incelenmesi gereken bir konu ortaya çıktığında buna mukabil özel bir bilimin de ortaya çıktığını ortaya koyar. Bilimlerin konularına göre sınıflanması daha uygun bir tercih olduğunu dile getirir.

Her bilim adamının farklı bakış açılarıyla bilimleri sınıflandırdığını belirtir ve bazı önemli bilim insanlarının bilimleri nasıl sınıflandırdığından bahseder. Eserinde yer verdiği sınıflandırmalar şöyledir;

Aristoteles’in Sınıflandırması: Aristoteles bilimleri Edebiyat, teorik felsefe ve pratik felsefe olarak üç bölüme ayırmıştır. Edebiyat, bütün sanatları kapsar. Teorik Felsefe, düşüncenin kullanılmasıyla elde edilen bilimdir. Kendi içinde metafizik, matematik ve fizik bölümlerine ayrılır. Pratik felsefe, düşünce ve eyleme ait olan bilimdir. Ahlak, ekonomi, politika diye ayrılır. Aristoteles sınıflamasında konudan ziyade gayeyi esas almıştır. Ve sınıflaması belli bir düzene sahip değildir.

Ortaçağ Sınıflandırması: Ortaçağ’da bir çalışma düzeni halinde sınıflandırma görülmektedir. Gramer, diyalektik, belagat “üç bilim” olarak; aritmetik, geometri, musiki, astronomi “dört bilim” olarak isimlendirilmektedir. Bu bilimlere genel olarak “yedi bilim” ismi verilmişti.

İslam Bilginlerinin Sınıflandırması: Onların sınıflandırması akli ve nakli olmak üzere iki sınıftır. Akli bilimler; nazari ve ameli hikmet olarak ikiye ayrılır. Nakli bilimler de dil bilimleri ve âlî bilimler olarak ikiye ayrılır. Dil bilimleri Arapça bilimi olarak kendi içerisinde lügat, nahiv, beyan gibi çeşitli bölümlere ayrılır. Âlî bilimler de tefsir, hadis, fıkıh gibi kendi içinde bölümlere ayrılır.

Bacon'un Sınıflandırması: Deneyisel metodun kurucusu Bacon, bilimleri insan ruhunun üç özelliğine göre hafıza gücü bilimleri, hayal gücü bilimleri ve akıl gücü bilimleri olarak üç sınıfa ayırır. Tarih bilimlerine hafıza gücü bilimleri, şiire hayal gücü bilimleri ve felsefe ile matematik bilimlerine akıl gücü bilimleri denmiştir. Bacon tarihi doğal ve medeni tarih, felsefeyi tanrı, insan ve doğa bilimi olarak kendi içinde bölümlere ayırmıştır.

İzmirli'ye göre bu tasnif her bilim için sadece üç özelliği kullandığı için tam bir sınıflama olmayacağı için hatalı bir sınıflamadır. Bir başka husus olarak şiirin bir bilim olarak sayılmasını doğru bulmaz. Son olarak doğal ve medeni tarihin birbirlerinden farklı bilimler olduğu ve aynı grupta yer alamayacaklarını belirtir.

Ampere'nin Sınıflandırması: Fransız fizik bilimcilerinden Ampere, bilimleri konuları bakımından Kozmoloji ve Nooloji olarak iki büyük bölüme ayırmıştır. Kozmoloji (evren) kendi içinde temel kozmoloji bilimleri ve fizyoloji bilimleri olarak ikiye, nooloji (moral evren) de temel nooloji ve sosyoloji olarak ikiye ayrılır. Ampere'nin sınıflandırmasında da belirli bir düzen söz konusu değildir.

Auguste Comte'un Sınıflandırması: Pozitivist felsefenin kurucusu Auguste Comte, bilimleri temel ve pratik bilimler olmak üzere ikiye ayırır. Kendisi temel bilimlere ağırlık verir. Pratik bilimler jeoloji, meteoroloji, doğa tarihi gibi bilimlerdir.

Auguste Comte temel bilimleri külli-cüz'i arasında var olan bağlantılardan hareketle sınıflandırmaktadır.

İzmirli'ye göre onun sınıflandırması öylesine birbirine bağlıdır ki orada küllilik eksilirse kompleks artmaktadır.

Temel bilimler matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji ve sosyoloji olarak altı bilim olarak ayrılmaktadır. Bu sıralamada her bilim kendini takip eden bilimden daha küllidir. Daha kolay ve daha eskidir. Comte'un sınıflandırması Ampere'nin sınıflandırmasına yakın bir sınıflandırmadır.

Spencer'in Sınıflandırması: İngiliz filozofun sınıflandırması Comte'un sınıflandırmasına oldukça yakındır.

Spencer, bilimleri soyut (Matematik ve mantık), somut (jeoloji, botanik, zooloji), soyut ve somut (fizik, kimya, fizyoloji) bilimler olarak ayırır.

Tercih Edilen Sınıflandırma: İzmirli, Boirac'ın sınıflandırmasını tercih etmiştir. Boirac, bilimleri dört büyük bölüme ayırmıştır. Matematik bilimleri, fizik bilimler, doğa bilimleri ve moral bilimler.

Matematik bilimler; nesnelerden başka olarak sayılardan, uzunluklardan, genellikle ölçülerden bahseden bilimlerdir. Buna dayanarak matematik bilimleri tamamen soyuttur. Matematik bilimleri aritmetik, geometri, cebir ve hesaptan ibarettir.

Fizik bilimler: cansız cisimlerden bahseden bilimlerdir. Fizik bilimler iki bölüme ayrılır; birinci bölüm mekanik ve astronomi gibi matematik bilimler ve fizik bilimler arasında bulunur. İkinci bölüm fizik, kimya, metalurji ve jeolojidir. Bu bilimlerde gözlem, hesaptan fazladır.

Doğa bilimleri ve canlı bilimleri: canlı ve organik cisimlerden bahseden bilimlerdir. Doğa bilimleri ikiye ayrılır. Birincisi organizmanın ve canlılığın genel kanunlarını bulmaya hizmet eder. Bu bölüm fizyolojide toplanır. İkinci bölüm: bu genel kanunların az çok sabit olan ve kısmi bulunan biçimlerini açıklar. Zooloji, botanik ve paleontoloji gibi.

Moral bilimler; İnsanlıktan bahseden bilimlerdir. İki bölüme ayrılır. Birincisi temel moral bilimler ikincisi sosyal bilimlerdir. Psikoloji ve ahlak temel moral bilimlere dâhildir. Linguistik, siyasi ekonomi, hukuk, uluslar arası hukuk ve siyaset sosyolojiye dâhildir.

Boirac'ın bu sınıflaması diğer sınıflamalara göre daha tercih edildir. Çünkü evreni dört konu temsil eder: ölçüler, güç, hayat ve özgürlük. Matematik bilimler ölçülerle, fizik bilimler güçle, doğa ve canlı bilimleri hayatla, moral bilimler özgürlük ile evreni temsil eder.

Matematik bilimler mutlak kesin bilgi ifade eder. Fizik bilimleri ve canlı bilimleri göreceli bir kesin bilgi ifade eder. Doğa bilimlerinin gerçeklikleri küllidir ancak zorunlu değildir. Moral bilimlerini kesinliği oldukça görecelidir. Moral bilimlerin gerçeklikleri o kadar da külli değildir.

3.3. Metot

İzmirli bu bölümde metodun genel tanımından ve çeşitlerinden bahseder. Ona göre metot; bilinmeyen gerçeklikleri keşfetmek ve bilinen gerçeklikleri ispat etmek için izlenen ilkelerin veya kullanılacak olan araçların bütününe denir. Ona göre rastgele hareket edilerek elde edilmeye çalışılan bir konu asla doğru neticeye ulaşmayacaktır. Bundan dolayı metot her bilimin mutlak şartıdır.

Metotta iki bakış açısı ele alınır. Metodu yapılandıran fiiller ve fiillerin izlemiş olduğu düzen. İlk olarak metot kendini yapılandıran fiiller bakış açısından çeşitli bilimlerin konuları olan gerçekliklerin yapısına göre türlü olur. Yukarıda görüldüğü üzere bazı bilimlerin konusu zihni ve soyut gerçeklikler, bazı bilimlerin konusu da nesnel ve somut gerçekliklerdir. Diğer taraftan her bilimin amacı külli gerçeklikleri keşfetmek ve ispat etmektir. Külli gerçeklikler de açıkça anlaşılamayacağı için akıl yürütmekten başka bir çare yoktur. Bundan dolayı metodun temeli "akıl yürütmedir (İstidlâl)".

Tümdengelim ve Tümevarım: Akıl yürütme tümdengelim(akli metot) ve tümevarım(deney metodu) olarak ikiye ayrılır. Tümdengelim metodu daha külli olandan külli olan gerçekliği ortaya çıkarmak demektir. Tümevarım ise cüz'i gerçeklikten külli gerçeklikler çıkarma yöntemine denir. Tümdengelim, zihni ve soyut bilimlere, tümevarım, nesnel ve somut bilimlere hizmet eder.

Çözümleme ve Bireşim (Analiz ve Sentez): Çözümleme için şu tanımlar yapılabilir; Sonuçlardan ilkelere yükselmek, olaylardan nedenlere yükselmek, bir bütünü parçalara ayırmak, bileşikten basite geçmek.

Bireşim için şu tanımlar yapılabilir; İlkelerden sonuçlara inmek, nedenlerden olaylara inmek, parçaları birleştirerek bir bütün yapmak, basitten bileşiğe geçmek.

Çözümleme ve bireşim doğru olmak, tam olmak, aşamalı olmak üzere üç kanuna bağlıdır

3.4.Bilimlerin Metotları

İzmirli bu bölümde tercih etmiş olduğu Boirac'ın bilim sınıflandırmasında kullanılan metotları ele alır.

3.4.1.Matematik Bilimlerin Metodu

Matematik bilimlerin konuları kendiliklerinden oluşmuş ve bütün özellikleri kendiliklerinden ibaret olduğu için buraya ne bilgisizlik ne yanılgı girecek bir aralık bulamaz. Bundan dolayı matematik bilimler doğru ve kesin bilimlerdir.

Matematik bilimlerin metodu çözümleme metodudur. Metot, belit, tanım ve burhandan oluşur. Belit, ispatlanmaya muhtaç olmayıp, diğer gerçeklikleri açıklamak için gerekli ve küllidir. Her bilimde hâkim durumdadır. Burhana güç verir. Bundan dolayı belit, burhanın gizli damarıdır denmiştir. Burhan matematik bilimlerin delilidir. Burhansız kabul edilen önermelere "müsellime" veya "mevzua" denir. Tanım, varlıkların olayını ve özünü anlatır. Matematik tanımlar zorunludur, kesindir, değişmezdir, a prioridir. Burhanın gerçek ilkesidir. Burhan; zorunlu ilkelerden zorunlu sonuçların çıkarıldığı bir kıyastır. Hem biçim hem yapı olarak doğru olmak zorundadır. Mesela;

"Sihirli iksir hayat verebilir.

İksir hayatın devamlılığını sağlayabilir.

Öyle ise sihir hayatın devamlılığını sağlayabilir.”

Bu kıyas biçim olarak doğru yapı olarak yanlış olduğundan burhan olarak kabul edilmez.

Matematiksel Burhan, sayılmış ölçütler arasında bir bağıntı bulunduğunu göstermektir. Bütün matematiksel burhanların konusu “a”nın “b”ye olan özel bağıntısının ne olduğunu göstermektir. Mesela; “ $a=b$, $b=c$, $c=d$, $d=e$, $e=f$, $f=g$ ” olursa “ $a=g$ ” olur. Böylece burhan oluşur. Bütün burhana hâkim olan ve burhanın gizli damarı olan belit işte budur: Bir niceliğe eşit olan iki nicelik birbirine eşittir. Matematik burhan için en önemli olan şey, söz konusu edilen iki değeri bağlamaya yarayan araçları bulmaktır. Matematik savların ispatı da çözümleme ve bireşim yoluyla olur.

3.4.2.Fizik Bilimleri Metodu

Fizik bilimlerin konusu doğal olaylardır. Olayların zorunlu süreçlerini veya nedensellik kanununu belirlemeye çalışır. Fizik bilimlerde metotların tarzı olayların belirlenmesi, açıklanması ve genellenmesi olarak iki ilkeye dönüktür. Olaylar nedenle belirlenir ve akıl yürütmeye açıklanır ve genellenir. Fizik bilimlerde dört metot uygulanır; gözlem, deney, tümevarım ve hipotez. Fizik bilimlerin kanunlarını ortaya çıkaran tümevarımdır.

Gözlem: Olayların neden ve kanunlarını bulmak için olayları gözlemlemektir. Ancak duyularla yapılabilir. Bundan dolayı gözlemcinin duyularının sağlam olması gerekir. Duyuların yetersiz kaldığı durumlar için bilim “yapay duyular” adını verdiği teleskop, mikroskop gibi birtakım aletler geliştirmiştir. Bununla birlikte gözlemci zeki, tarafsız ve sabırlı olmalıdır. Gözlem kanunları tıpkı çözümleme ve bireşim kanunlarında olduğu gibi doğru, tam, aşamalı olmalıdır.

“Gözlem bakmak değil, görmektir. Göz ile değil basiret ile görmektir.”

Deney: Gözlemi daha kolay, daha yararlı kılacak şartlar içinde bir olayı sonradan oluşturmaktır. Gözlemci okumakla öğrenen, deneyci sora sora öğrenen kimse gibidir. Deney vasıtasıyla henüz ortaya çıkmamış bir olay gün yüzüne çıkartılmış olur. Doğa olayları içinde ancak hareket denilen olay bizim kullanabilmemize uygundur. Deneyi mümkün kılacak olan şey ancak harekettir.

Tümevarım: Tümevarım sayesinde olayların nedenlerinden olayların kanunları belirlenir. Tümevarım bilgisi ancak iki olay arasında bir nedensellik bağı bulunup ispat edildikten sonra var olur. İnsan ruhu bu bağı küllileştirir ve kanuna dönüştürür.

Fizik bilimlerde olayların nedensellik bağlarını bulmak için İngiliz filozofu Stuart Mill dört metot ileri sürer. Bunlar uygunluk metodu, ayırım metodu, eşzamanlı değişimler metodu ve tortu metodudur. Bu dört metot iki ilke üzerine dayanır. Her olayın bir nedeni vardır, neden daima sonuç var olduğu zaman var olan, yok olduğu zaman yok olan, değiştiği zaman değişen değişildir.

Tümevarımın yapısı olaylardan kanuna, cüz’iden külliyeye geçmeyi hakkıyla gösterecek olan akli ilkedir. Tümevarımda cüz’inin kesinlikle bir nedeni kapsaması gerekir. Bundan dolayı neden araştırması tümevarım metodunun başlıca uygulamasıdır. Neden bir kez bulunduğu tümevarım bilgin için oyuncak derecesine iner. Mösyö Ravaisson’un dediği gibi, nedensellik ilkesi tümevarımın gizli damarıdır.

Tümevarım âvami ve bilimsel tümevarım olmak üzere ikiye ayrılır. Âvami tümevarım saymaktan ibarettir. Bilimsel tümevarım ise teorik olarak kesin bilgiyi sağlar.

Hipotez: Araştırılan gerçeği keşfetmeden önce imgeleyip bilinmiş farz etmektir. Hipotez gerçeğin selefidir. Araştırmaları yönetir. Hipotez yalnızca bir keşif ve ispat aracı değildir. Aynı zamanda bir açıklama yöntemidir. Geçerli bir hipotezde çelişki olmamalı, geniş olmalı, olayların büyük bir bölümünü açıklamalı ve keşfe hizmet etmeli, basit olmalı, incelenmeli ve deneyle düzeltilmelidir.

İzmirli bu bölümde ayrıca tümevarımla hipotez arasındaki bağa da yer verir. Ona göre tümevarım olayları geneller, hipotez olaylar aşarak geneller. Yine her tümevarım bir hipotezdir fakat her hipotez bir tümevarım değildir. Ayrıca dört deneysel metot tümevarımda uygulanırken hipotezde kullanılmaz. Bunlarla birlikte İzmirli, Bacon'un tümevarım-hipotez görüşüne de ayrıca yer verir. Bacon, tümevarımı hipoteze karşılık görür. Bacon'dan sonra hipoteze karşı 18.yy'da düşmanlık başlamıştır. Hipotez bilim dünyasından ayrılmış, sonra bundan vazgeçilmiştir. Hatta hipotez deneysel metodun öz kaynağı gibi sayılmıştır. Bu görüş karşısında İzmirli'nin yorumu şu şekildedir;

"Gerçekte deney önceden tasarlanmış olan bir anlamı araştırmak için yapılmazsa daha başka ne için yapılır?"

3.4.3.Doğal Bilimlerin Metodu

Doğal bilimlerin konusu doğal varlıklardır. Varlıkların sıfatlarının kanunlarını belirlemeye çalışır. Sınıflama, örneklem ve tanım olmak üzere üç metot uygulanır.

Sınıflama: Varlıkların incelenmesini kolaylaştırmak veya aralarındaki bağları ortaya çıkarmak için varlıkların her birini sıfatlarına göre cins ve türlere ayırmaktır. Sınıflama bir fihrist özelliği göstererek varlıkları bir düzen içine alır. Varlıkların benzerlik ve farklılık bağlarını özel kılar. Suni ve doğal sınıflama olmak üzere iki tür sınıflama vardır. Suni sınıflama, varlıkların sabit yerini gösterir. Bu, kütüphanedeki kitapların ciltlerine göre düzenlenmesine benzetilebilir. Botanikçilerden ünlü Linne'nin bitki sınıflaması suni sınıflamaya örnektir. Suni sınıflama bilime başlangıç için gereklidir fakat bilimsel hiçbir değeri yoktur. Doğal sınıflama ise varlıkların birbirleri arasındaki benzerlik ve farklılıklarını özelleştirmeye hizmet eder. Kütüphanedeki kitapların konularına göre düzenlenmesi buna örnektir. Doğal sınıflama; genel ilişkiler ilkesi, sıfatlara tabilik ilkesi ve doğal dizi ilkesi olarak üç ilkeye dönüktür.

Örnekleme: Aralarındaki benzerlikten dolayı bir şeyden diğer bir şeyi çıkaran bir akıl yürütme yoludur. Örneklemede benzerlik ve farklılık vardır. Mesela akciğer, solungaç ve yapraklar yapı olarak farklı, ancak görev olarak benzerdir. Örnekleme, mantıkta üçüncü bir akıl yürütme değildir, tümevarım ve tümdengelimle dönük olarak sayılabilir.

Empirik tanım: Bütün nesneleri düzenleyen bütün sıfatları saymaktan ibarettir. Sınıflama üzerine dayanır. Doğal bilimlerin sonucu ve özetidir, a posterioridir.

3.4.4.Moral Bilimlerin Metotları

Moral bilimler, moral bilimler metodolojisi ve sosyal bilimlerden oluşur. Moral bilimlerin ve sosyal bilimlerin konusu akıl ve irade sahibi olan insandır. Moral bilimler ve sosyal bilimler insanlığın etkin gücünün kanunlarının araştırır. Bazı bilim adamlarını moral bilimleri ve sosyal bilimleri fizik ve doğa bilimlerine indirgemek istiyorlarsa da bu bilimlerin arasında fark vardır. Moral bilimlerin bahsettiği olaylar ne ölçülebilir ne hesap edilebilir ne de nesnel olarak anlaşılabilir. Fizik ve doğa bilimlerindeki gibi kesin bilgi ve kesin bilme yoktur.

"İnsanda kişiliği oluşturan üç sıfat vardır ki duyulur doğada bunların benzeri yoktur: vicdan, akıl ve irade."

Moral bilimlerin konusu olan insan iki bölümdür. Birisi var olan insan yani dışarıda görülen insan, diğer mükemmel insan yani doğal kabiliyetlerin müsait olduğu derecede bütün bilimlerle ve mükemmelliklerle sıfatlanmış olan insandır.

"Hareket ilkemiz var olan insan, şeref semtimiz mükemmel insandır."

Moral bilimler konusunun var olan insan ve mükemmel insan olmasından dolayı iki büyük bölüme ayrılır. Psikoloji, tarih, sosyoloji vs. birinci bölümde; ahlak, hukuk ve siyaset ikinci bölümde yer alır. Birinci bölüm teorik bilimler ikinci bölüm pratik bilimlerdir. Birinci bölümün metodu tümevarım metodu, ikinci bölümün metodu tümdengelim metodudur. Fakat fizik ve doğa bilimlerindeki gibi bir metot değildir.

Psikolojinin Metodu: Psikolojide gözlem metodu kullanılır. İç gözlem ve dış gözlem olarak tesis edilen gözlemde ruhsal olaylar incelenir. Gözlemle olaylar elde edildikten sonra bu olaylar sınıflanır. Sınıflamadan sonra kanunlar araştırılır. Akıl yürütmenin amacı, sınıflanan olayları açıklayacak bir kanun bulmaktır.

Tarih Biliminin Metodu: Tarihsel olaylar doğrudan doğruya gözlemlenmez ancak rivayet ile bilinir. Bundan dolayı tarihte rivayet metodu denilen haber alma ve kanıtlama yöntemi kullanılır. Rivayet, bir olayın o olayın şahidi tarafından nakil yoluyla aktarılması işlemine denir. Rivayet edileni ve rivayet edeni iyi tahlil etmek rivayetin sıhhatini artırır. Rivayet edilen gerçeğe benzer olmalı, batıl olanlar rivayet dışına itilmelidir. Bununla birlikte rivayeti yapan râvilerin doğruluğu ve yeterliliği araştırılır. Bunun için birtakım soruların cevaplanması gerekir. Tarihin kaynakları menkul eserler (ağızdan ağza nakledilen hikâyeler), eski eserler (anıt, kitabe bina vs.) ve yazılmış eserler (kayıtlar, gazeteler, süreli yayınlar vs.) dir. Yazılmış eserler tarihin en önemli kaynağıdır. Bundan dolayı dil açısından, anlam bakımından ve yazarı bakımından eleştiri süzgecinden geçirilir.

Sosyolojinin Metodu: Sosyoloji, insanların sosyal hayatlarıyla ilgili olan olayları idare eden kanunları araştırır. Hukuk tarihi, dinler tarihi, linguistik vs. gibi birçok özel bilime ayrılır. Hem tümdengelim hem de tümevarım metotları kullanılır. Bu metotlar sayesinde ortaya çıkan kanunları güven ve kesinlik içinde bilmek sosyal hayatın geçmiş olgularını açıklamakla kalmaz. Aynı zamanda gelecek olguları da imkân ölçüsünde bulmaya ve etkilemeye hizmet eder.

3.5. Bilgi Türleri

İzmirli bu bölümde bilgi felsefesinden hareketle bilgi türlerinin tanımlarını yapar.

Yakîn: insanın bilgiyi çelişki ihtimali olmadan kabul etmesidir. Akıl yürütme tarafından zorunlu olarak verilmiş olan matematiksel yakîn, deney tarafından verilen doğal yakîn ve rivayet tarafından verilmiş olan manevi yakîn olmak üzere üç bölümdür. Bölüm ayırt etmeksizin insan ruhu bu yakînlere karşı bir mecburi doğrulama içindedir.

Zan: insanın bilgiyi çelişki ihtimalini düşünerek kabul etmesidir.

Şek: insanın bilgiyi çelişki olup olmamasına eşit olarak bakarak kabul etmesidir.

İhtimal: Yakînde bulunmaz fakat şek ve şüphede bulunur.

Gerçek (Hak): Hükümle olgunun tutarlı olmasıdır. Tutarsızlık durumunda butlan (batıl olma) ve cehl-i Mürekkep (yanılgı) ortaya çıkar. Mesela “güneş doğdu” dendiği zaman eğer güneş doğmuşsa bu hüküm doğru bir hüküm olur. Fakat güneş doğmamışsa bu hüküm batıl bir hüküm olur ve yanılgıyı ifade eder. Bir problem yeterli bir açıklıkla açıklanmazsa hüküm daima askıda ve şüpheli olur. Yanılgının temel nedeni budur. Yanılgıları düzeltmek için deney ve akıl yürütme yöntemleri kullanılır. Bu yöntemlerin kullanarak kontrol etme işlemine eleştiri denir.

İzmirli’nin burada ayrı bir başlık olarak bilim-delil eksenindeki farklılıklara yer verdiği ve görüşlerini belirttiği görülmektedir. Ona göre eleştiriye mükemmel bir biçimde uygulamak için çeşitli bilimleri ayırmak ve birçok yanılgıdan korunmak gerekir. Her bilimin aynı türden olan delilleri kullanmaya kabiliyeti yoktur. Demek oluyor ki, her bir bilimin kendine has burhanı ve delili vardır.

Yine İzmirli, yanılgıların her bilimde farklı şekillere büründüğünü ifade eder. Deneysel bilimlerde yanılgı artırma ve eksiltmeden kaynaklanır. Bir hükmün özü ihmal ve terk edilirse, o hüküm eksiltmeden kaynaklanan yanılgı olur. Akli bilimlerdeki yanılgıya “yanıltmaca” (mugalâta) denir. Yanıltmacanın birden fazla çeşidi vardır.

Şüpheyeye Düşürme (Teşvik); Birkaç anlamı bulunan bir kelimeyi yeterince tanımlamaksızın bir anlamından diğer bir anlamını çıkarmaktır. Mesela özgürlük, eşitlik, inkılâp kelimeleri şüpheyeye düşüren kelimelerdir.

Tezin Müsaderesi (Müsadere ale'l-Matlup): Söz konusu edilen tezin ispat edilmesi gerekirken tez sonuç gibi gösterilmeyerek güya ispat edilmiş gibi onun üzerine hüküm kurulur.

Konunun değiştirilmesi (Tağyir-i Mevzu); Problemin konusundan dönerek onu görüş açısından yok edinceye kadar hissedilmeyecek şekilde tezi terk etmek veyahut duyguların yönlendirilmesi ve ihtirasların sonucu olarak problemin konusu yerine başka bir problemi koymak, önermelerin delil zincirlerini bırakıvermek gibi durumlar bu tür yanıltmacadır.

İlinek Boş sözcülüğü (Muşagebe); Bir kere veya bazı kereler ortaya çıkan bir durumu daima doğru olarak kabul etmektir. Mesela bir topluluğa mensup bir kişi bir kabahat işlediğinde onun bu kabahatinden bütün topluluğun kabahat işlediği sonucuna varılır.

İzmirli, yanılgıdan kurtulmak için mantıki ve ahlaki kurtulma olmak üzere iki türlü yöntem öne sürer. Mantıki kurtulma, akıl yürütmeleri eleştirerek mantık kurallarına uymaktan ibarettir. Ahlaki kurtulma itidal, şeref ve dikkatten oluşur.

Metot açıklamalarını bitiren İzmirli kitabı şu sözlerle tamamlar;

“Mantıki kurtulmaya ve ahlaki kurtulmaya başvurmadığımızda yanılgıdan kurtulamayız. Bildiğimizi söyleyerek bilmediğimiz konulara karışmak en büyük kusurumuzdur. Ne zaman bu heves bizden kalkar da mantık kanunlarına uyarsak, itidal, şeref ve dikkat bizde hâkim olursa, ancak o zaman yanılgıdan kurtulabiliriz, gerçeğe erişebiliriz.”

KAYNAKÇA Birinci, Ali. “ İZMİRLİ, İsmail Hakkı”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 16 Şubat 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/izmirli-ismail-hakki> İsmail Hakkı. Fenn-i Menâhic . Dersaadet: Hukuk Matbaası, 1329. İzmirli, İsmail Hakkı. Metodoloji . sad. Refik Ergin. İstanbul: Ötüken Yayınları,2016.

KAYNAKÇA

Birinci, Ali. “ İZMİRLİ, İsmail Hakkı”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 16 Şubat 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/izmirli-ismail-hakki>

İsmail Hakkı. Fenn-i Menâhic . Dersaadet: Hukuk Matbaası, 1329.

İzmirli, İsmail Hakkı. Metodoloji . sad. Refik Ergin. İstanbul: Ötüken Yayınları,2016.